

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI

Əlyazması hüququnda

MÜSTƏQİLLİK DÖVRÜ “AZƏRBAYCAN” JURNALINDA MİLLİ-MƏNƏVİ DƏYƏRLƏRİN BƏDİİ İFADƏSİ

İxtisas: 5716.01 – Azərbaycan ədəbiyyatı

Elm sahəsi: Filologiya

İddiaçı: **Südabə Ağabala qızı Ağabalayeva**

Fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün
təqdim edilmiş dissertasiyanın

AVTOREFERATI

Bakı – 2024

Dissertasiya işi Bakı Slavyan Univeristetinin “Azərbaycan ədəbiyyatı” kafedrasında yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbər: **filologiya elmləri doktoru, professor
Rəhilə Məmməd qızı Qeybullayeva**

Rəsmi opponetlər: **AMEA-nın müxbir üzvü,
filologiya elmləri doktoru, professor
Təhsin Mütəllim oğlu Mütəllimov**

**filologiya elmləri doktoru, professor
Təyyar Salam oğlu Cavadov**

**filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Nərgiz Mərdan qızı Abdullayeva**

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyasının AMEA-nın Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunun nəzdində fəaliyyət göstərən ED 1.05 – Dissertasiya şurası.

Dissertasiya şurasının sədri:

AMEA-nın həqiqi üzvü, filologiya elmləri doktoru, professor
İsa Əkbər oğlu Həbibbəyli

Dissertasiya şurasının elmi katibi:

filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
İsmixan Məhəmməd oğlu Osmanlı

Elmi seminarın sədri:

filologiya elmləri doktoru, professor
İmamverdi Yavər oğlu Həmidov

TƏDQIQATIN ÜMUMİ SƏCİYYƏSİ

Mövzunun aktuallığı və işlənmə dərəcəsi. Ədəbiyyatyönlü mətbuat orqanlarının yarandığı yüz ildən artıq bir dövrdə mənəvi dəyərlərin dövrü nəşrlər, mətbuat tarixi diskursunda öyrənilməsinin səviyyəsi və tarixi araşdırmamızın məqsədi olmasa da, ədəbi jurnalların dövrilik baxımından mütəmadi, davamlı və çoxyönlü istiqaməti ədəbiyyatın təbliğində və inkişafında bu nəşrlərin dinamik və strateji məzmunlu rolundan danışmağa imkan verir. XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatının inkişafı milli mətbuatın təcrübəsi ilə sıx bağlıdır. Belə ki, milli mətbuatın, xüsusən ədəbi-bədii dərgilərin yaranması və inkişafı yeni Azərbaycan ədəbiyyatının inkişafını da şərtləndirmişdir, eyni zamanda mətbuat dilinin və üslubunun formalaşmasında, janr sisteminin təşəkkülündə bu proses qarşılıqlı olmuşdur.

XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı tarixini “Azərbaycan” jurnalı olmadan təsəvvür etmək mümkün deyil. Klassik “Molla Nəsrəddin”, “Füyuzat” dərgiləri kimi, “Azərbaycan” jurnalı da estetik, bədii təfəkkürümüzün parlaq ifadəsidir.

“Azərbaycan” jurnalı yarandığı ilk illərdən Azərbaycan ədəbi-bədii fikrinin ən yaxşı nümunələrini – klassik və müasir ədəbiyyatı, folklor və tərcümə mətnlərini oxuculara çatdırmaq kimi mühüm bir vəzifəni yerinə yetirir. Jurnalın çoxəsrlik Azərbaycan ədəbiyyatının təbliğində xidmətləri onun fəaliyyətinin sistemli araşdırılmasının vacibliyini ön plana çıxarır.

Milli mətbuat və ədəbiyyat tarixində “Azərbaycan” jurnalının xüsusi yeri var; Azərbaycan ədəbiyyatının tarixini öyrənmək, müasir ədəbi prosesə izləmək və qiymətləndirmək üçün ən vacib mənbələrdən biridir.

Jurnalın fəaliyyəti və yaradıcılıq təcrübəsi ədəbiyyatşünaslar və yazıçılar tərəfindən yüksək qiymətləndirilmişdir.

SSRİ-nin dağılması, postsovet respublikalarında yaşayan xalqların azadlıq və müstəqillik qazanması, Qarabağ müharibəsi, 20 Yanvar, Xocalı faciələri və s. jurnalın mövzu-ideya palitrasına ciddi təsir göstərmişdir.

“Azərbaycan” bu gün də ədəbi prosesin, ədəbiyyatın ən yaxşı

nümunələrini oxuculara çatdırmaq ənənəsini uğurla davam etdirir. Sovet dövlətinin və ideologiyasının təzyiqlərinə, sərt ideoloji-siyasi yasaqlara, qanlı repressiyalara baxmayaraq, jurnal Azərbaycan xalqının milli-mənəvi dəyərlərinin qorunmasında və təbliğində müstəsna xidmət göstərmişdir. XX əsrin 90-cı illərində zəif büdcə imkanlarına rəğmən, jurnal nəşrini davam etdirmiş, yaradıcılıq istiqamətlərini genişləndirmiş, dövlətçilik və istiqlal ideyalarının inkişafında mühüm rol oynamışdır.

Azərbaycanda ədəbi jurnallar cari ədəbi prosesi əks etdirən, istiqamətləndirən və tarixiləşdirən mənbə kimi, milli mənəviyyatın və ədəbiyyatın salnaməsi kimi həmişə böyük rol oynamışdır. Milli-mənəvi dəyərlərin ideoloji-siyasi, mədəni-tarixi kontekstdə dəyişməsi ədəbiyyatın estetik obrazının, ideya-məzmun istiqamətini dəyişməsini şərtləndirir. “Azərbaycan” jurnalı bu dəyişikliyin mənzərəsini verməklə yanaşı, onu izləməyə imkan verən nəşr nümunəsidir.

Jurnalın yaradıcılıq və ideya istiqamətinin mənəvi dəyərlər problemi ilə əlaqədar öyrənilməsi araşdırmanın aktual məsələlərindən biridir. Ədəbi orqanın fəaliyyətinin, mənəvi dəyərlər kontekstində öyrənilməsi mühüm nəzəri məsələlərdən biridir. Dərc olunmuş ayrı-ayrı əsərlər bu və ya digər dərəcədə xüsusi tədqiq olunsa da, bütövlükdə müəyyən tarixi zaman kəsiyində mənəvi dəyərlər kontekstində sistemli şəkildə araşdırılmamışdır.

Mövzunun işlənmə dərəcəsi baxımından aşağıdakı araşdırmaları qeyd edə bilərik. İlk növbədə “Azərbaycan” jurnalının tarixinin, ayrı-ayrı dövrlərinin müxtəlif metodoloji aspektlərdə araşdırılmasını xatırlatmaq yerinə düşərdi. İ.Novruzov jurnalın ilk on illik dövrünü (1923-1932-ci illər) əhatə edən dissertasiyasında (1968-ci il) “Azərbaycanda sovet ədəbiyyatının inkişafında “Maarif və mədəniyyət” (“İnqilab və mədəniyyət”) jurnalının rolunu araşdırmışdır. R.Tağıyevin “Azərbaycan” jurnalı və Azərbaycan sovet ədəbiyyatının aktual problemləri (1923-1976-cı illər)”¹ mövzusunda namizədlik dissertasiyası və onun əsasında yazdığı monoqrafiya da bu sıradandır. B.Məmmədovun “Azərbaycan bədii publisistikasının

¹ Tağıyev, R. “Azərbaycan” jurnalı və Azərbaycan sovet ədəbiyyatının aktual problemləri (1923-1976-cı illər). – Bakı:1977, – 235 s.

inkışaf meyilləri və sənətkarlıq məsələləri (XX əsrin ikinci yarısında)² adlı namizədlik dissertasiyası, A.Əzimovanın “Azərbaycan” jurnalında publisistika³, Aynurə Paşayevanın “Azərbaycan” jurnalında publisistika məsələləri (1953-2010)⁴ monoqrafiyaları, eləcə də jurnalın müxtəlif yubiley illəri ilə bağlı məqalələr mövzunun tədqiqi üzrə ciddi mənbələrdəndir. Nəşrin 80 illik yubileyi ərəfəsində Əmin Əfəndiyevin hazırladığı “Azərbaycan – 80” bibliografik göstərici (1923-2003)⁵ jurnalın öyrənilməsində qiymətli mənbədir.

Göründüyü kimi, “Azərbaycan” jurnalı filoloji fikir müstəvisində (jurnalistika, ədəbiyyatşünaslıq) müəyyən qədər tədqiq olunsa da, müstəqillik dövrü “Azərbaycan” jurnalının fəaliyyəti diqqətdən kənar qalmışdır ki, bu da mövzunun aktuallığını şərtləndirən amillərdən biridir.

Araşdırmanın aktuallığı təkcə “Azərbaycan” jurnalının bir ədəbi-bədii orqan kimi fəaliyyəti, yaxud ədəbi prosesi təşkil etməsi ilə deyil, həm də Azərbaycanın ədəbi-mədəni, ictimai-siyasi həyatında mühüm yer tutması ilə milli-mənəvi məkanın formalaşmasında oynadığı rol ilə şərtlənir.

XX əsrin 90-cı illərindən – Azərbaycan siyasi müstəqilliyini əldə etdikdən sonra jurnalda dərc olunmuş bədii mətnlərin öyrənilməsi göstərir ki, jurnal, öz adına uyğun olaraq, həmişə milli-mənəvi dəyərləri əsas tutmuşdur.

Tədqiqatın obyektı və predmeti. Tədqiqatın obyektini “Müstəqillik dövrü “Azərbaycan” jurnalı, predmetini isə jurnalda çap olunmuş bədii əsərlərdə milli-mənəvi dəyərlərin təhlili təşkil edir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. “Azərbaycan” jurnalı Azərbaycan ədəbiyyatının tarixinin öyrənilməsi, müasir ədəbi prosesin xüsusiyyətlərinin ümumiləşdirilməsi baxımından vacib mənbələrdən hesab edilir.

– Araşdırmada ölkənin əsas ədəbi-bədii orqanının –

² Məmmədov, B. “Azərbaycan bədii publisistikasının inkışaf meyilləri və sənətkarlıq məsələləri (XX əsrin II yarısında)”. – Bakı: 2006, – 148 s.

³ Əzimova, A. “Azərbaycan” jurnalında publisistika. – Bakı: 2010, – 174 s.

⁴ Paşayeva, A. “Azərbaycan” jurnalında publisistika məsələləri (1953-2010). – Bakı: 2019, – 216 s.

⁵ Əfəndiyev, Ə. “Azərbaycan – 80” bibliografik göstəricisi. – Bakı: 2004, – 544 s.

“Azərbaycan” jurnalının nümunəsində milli-mənəvi dəyərlərin əks olunması sistemli şəkildə, müxtəlif janrlar və mövzu-motiv səviyyəsində təhlilə cəlb edilir.

– “Ədəbi jurnal” diskursunda milli-mənəvi dəyərlərin ritorik formaları və imkanları araşdırılır. İlk dəfə olaraq müstəqillik dövründə jurnalın fəaliyyəti ölkənin ictimai-siyasi, mədəni-tarixi kontekstində təhlil edilir ümumiləşdirilir.

– Araşdırmada istiqlal, türkçülük ideyaları, şəhidlik və milli-azadlıq mövzuları mənəvi dəyərlər kimi təhlil edilir.

– “Azərbaycan” jurnalının yaradıcılıq istiqamətləri və bədii-estetik təcrübəsi dövlətçilik dəyərlərinin bədii mətnlərdə realizə imkanları (üslub, motiv, ideya, obraz) kontekstində nəzərdən keçirilir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Dissertasiyada əsas məqsəd “Azərbaycan” jurnalının mənəvi dəyərlərin bədii ifadəsi sahəsində rolu və əhəmiyyətinin müəyyən edilməsindən ibarətdir. Bu məqsədə nail olmaq üçün qarşıya aşağıdakı vəzifələr qoyulmuşdur:

– “Azərbaycan” jurnalının sovet və postsovet dövrü tarixini, fəaliyyətini və yaradıcılıq istiqamətlərini göstərmək;

– “Azərbaycan” jurnalının strukturu ilə ədəbi proses arasında münasibətləri əsaslandırmaq:

– “milli-mənəvi dəyər” anlayışının mahiyyətini müəyyən etmək;

– “Azərbaycan” jurnalını etnik-mədəni dəyərlər sisteminin bədii təəcəssümü kimi əsaslandırmaq;

– müstəqillik dövründə milli-ideoloji dəyərlərin – azərbaycançılıq, türkçülük ideyalarının “Azərbaycan” jurnalında aktuallaşmasını şərtləndirən ictimai-siyasi, tarixi-mədəni amilləri və səbəbləri müəyyənləşdirmək;

– ədəbiyyatın ayrı-ayrı sahələri (nəsr, poeziya ədəbi tənqid, publisistika) səviyyəsində mənəvi dəyərlər kontekstində imkanlarına diqqət yetirmək;

– müstəqillik dövründə “Azərbaycan” jurnalında dərc olunmuş əsərlərdə mənəvi dəyərlərin mövzu-ideya baxımından təsnif edilməsi.

Tədqiqatın metodları. Tədqiqatın metodoloji əsasını tarixi, təsviri, qismən də semiotik təhlil metodları təşkil edir. Araşdırmada Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığının və ədəbi tənqidinin materiallarından, Avropa və rus nəzəri fikrinin müddəalarından

müəyyən qədər istifadə olunmuşdur.

Müdafiyə çıxarılan əsas müddəalar:

– “Azərbaycan” jurnalı ölkənin əsas ədəbi orqanı olmaqla, müasir ədəbiyyatımızın inkişaf təmayüllərini müəyyənləşdirmişdir.

– müstəqillik dövrünün əsas ictimai-siyasi görüşləri, milli məfkurə ideyaları milli-mənəvi dəyərlər kimi qəbul olunur, eləcə də jurnalın fəaliyyət və yaradıcılıq istiqamətlərini formalaşdırmışdır.

– türkçülük, azərbaycançılıq, bütöv Azərbaycan ideyaları “Azərbaycan” jurnalında, xüsusən, poeziyada, publisistikada aparıcı xəttə çevrilmişdir.

– klassik irsə münasibət və cari ədəbi proses ədəbiyyat tarixinin ayrılmaz tərkib hissələri kimi təqdim edilir.

Tədqiqatın nəzəri və praktik əhəmiyyəti. Dissertasiya işinin nəzəri əhəmiyyəti ondadır ki, müstəqillik dövrü “Azərbaycan” jurnalının yaradıcılıq fəaliyyəti ictimai-siyasi, ədəbi-estetik kontekstdə öyrənilir, milli-mənəvi dəyərlər filoloji kateqoriya kimi təhlilə cəlb edilir.

Dissertasiya işi milli ədəbiyyatın təbliğində və tədrisində gərəkli mənbələrdən biri kimi müəyyən əhəmiyyətə malikdir. “Azərbaycan” jurnalının ədəbiyyatımızın aksioloji aspektdə funksionallığının və rolunun öyrənilməsi, mətbuat tarixinin tədqiqi baxımından maraq doğura bilər.

Dissertasiyanın təcrübi əhəmiyyəti ondadır ki, araşdırmanın müddəalarından xüsusi kurslarda və seminarlarda, “Ədəbi proses” və “Jurnalistika tarixi” fənlərinin tədrisində istifadə oluna bilər.

Tədqiqatın aprobasiyası. Dissertasiyanın mövzusu Bakı Slavyan Universitetinin Elmi Şurasında təsdiq olunmuş və “Azərbaycan ədəbiyyatı” kafedrasında yerinə yetirilmişdir. Tədqiqat işinin əsas müddəaları müəllifin ayrı-ayrı elmi jurnal və məcmuələrdə çap olunmuş məqalələrində, beynəlxalq və respublika səviyyəli konfranslarda etdiyi məruzələrin materiallarında öz əksini tapmışdır.

Dissertasiya işinin yerinə yetirildiyi təşkilatın adı. Dissertasiya işi Bakı Slavyan Univeristetinin “Azərbaycan ədəbiyyatı” kafedrasında yerinə yetirilmişdir.

Dissertasiya işinin strukturu və ümumi həcmi. Dissertasiya 229616 işarə olmaqla, giriş – 8862 işarə, I fəsil –78707 işarə, II fəsil –

70525 işarə, III fəsil – 65134 işarə, nəticə – 6388, istifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir.

TƏDQIQATIN ƏSAS MƏZMUNU

Dissertasiyanın **“Giriş”** hissəsində mövzunun aktuallığı və işlənmə dərəcəsi əsaslandırılır, obyekt və predmeti, məqsəd və vəzifələri, tədqiqatın metodları, müdafiəyə çıxarılan müddəalar müəyyənləşdirilir, tədqiqatın elmi yeniliyi, tədqiqat işinin aprobeasiyası və tətbiqi, dissertasiya işinin yerinə yetirildiyi təşkilatın adı, dissertasiyanın struktur hissələrinin ayrılıqda həcmi haqqında məlumat verilir.

Dissertasiyanın I fəslə **“XX əsr ədəbi prosesində “Azərbaycan” jurnalının yeri”** adlanır və iki paragrafdan ibarətdir.

“Azərbaycan” jurnalının tarixi: ictimai-siyasi və sosial-mədəni kontekst” adlanan birinci paragrafdə jurnalın XX əsr bədii, ictimai-siyasi fikrin inkişafındakı rolundan bəhs edilir.

“Azərbaycan” jurnalının tarixi bütövlükdə XX əsr ədəbiyyatımızın, mədəniyyətimizin tarixidir. 70 illik sovet totalitar rejimi çərçivəsində “Maarif və mədəniyyət”, “Azərbaycan” adları altında çıxmasına baxmayaraq, milli ədəbiyyatın və dilin, etnomədəni yaddaşın qorunmasında onun xidmətləri danılmazdır.

1923-cü ildən 1928-ci ilədək 48 nömrəsi “Maarif və mədəniyyət” adı altında çıxan məcmuə 1936-cı ilin 6-cı nömrəsində “İnqilab və mədəniyyət” adı ilə nəşr olunur. “Maarif və mədəniyyət” adı ilə nəşr olunan jurnalın əsas istiqaməti maarifçiliyi gücləndirmək, ədəbiyyat və mədəniyyət sahəsindəki yeniliklərlə oxucuları tanış etmək, yeni dövrün sosial, mədəni çağırışlarına cavab vermək idi. Jurnal “Revolusiya və kultura” adını 1936-cı ilin 6-cı nömrəsindən 1941-ci ilin 5-ci nömrəsində dəyişir. Böyük Vətən müharibəsi başlayanda, yəni 1941-ci ilin iyun ayından etibarən, ədəbiyyatın “müsəlləh əsgər” (S.Vurğun) olmaq vəzifəsini yerinə yetirir və 1946-cı ilin 4-cü nömrəsində “Vətən uğrunda” adı ilə 28 nömrəsi çıxır. 1945-ci ilin 5-ci nömrəsindən, 1952-ci ilin 12 nömrəsi də daxil olmaqla, jurnal “İnqilab və mədəniyyət”, 1953-cü ildən isə, Səməd Vurğunun təklifi ilə “Azərbaycan” adı ilə nəşr olunur.

“Azərbaycan” jurnalı XX əsrdə 37-ci ilin qanlı repressiya siyasətini, sovet-bolşevik totalitar rejiminin sərt senzurasını, II Dünya savaşının, Böyük Vətən müharibəsinin ağrılarınun sosrealizmin saxta nikbinlik pafosunu özündə yaşadır: *“Azərbaycan”ın salnaməsi yalnız uğurlar salnaməsi deyil və bu salnamənin səhifələrində dövrün konyukturası da, Dali sürrealizmini xatırladan “ədəbi” hadisələr də (məs., “Dədə Qorqud”un faktiki olaraq “düşmən” elan edilməsi, yaxud faciəvi 1937-39-cu illər repressiyasının ədəbiyyata soxulması və “ifşalar”) həmin səhifələrdə qeyd olunub. Bu çox mühüm cəhətdir – söhbət, dediyim kimi, obyektiv salnamədən, özü konyukturaya uymadan dövrün ədəbiyyatını və ədəbi hadisələrini, təmayüllərini, mühitini olduğu kimi təcəssüm etdirən bir salnamədən gedir”*.⁶

İ.V.Stalinin ölümündən sonra qısa müddətli “mülayimləşmə” jurnalına öz təsirini göstərir, “60-cılar” adlandırılacaq ədəbi nəslin yetişməsinə şərtləndirir. Bu nəslin istedadlı nümayəndələri – poeziyada Ə.Kərim, F.Sadiq, V.Səmədov, İ.İsmayilzadə, Ə.Salahzadə, F.Qoca və b., nəsrə Y.Səmədov, Anar, Elçin, İ.Məlikzadə və b.istedadlı yazıçılara imzalara meydan verməklə, jurnal, əslində, yeni ədəbi-estetik təmayülləri və prinsipləri aktuallaşdırır. 70-80-ci illəri jurnalın sabit və nüfuzlu dövrü kimi səciyyələndirmək olar. Bu illərdə Azərbaycan ədəbiyyatının ən yaxşı əsərləri çap olunur, modern nəsrin və poeziyanın ideya və forma axtarışlarına yer verilir.

2003-cü ildə “Azərbaycan” jurnalının 80 illik yubileyi ərəfəsində Azərbaycan Respublikasının Prezidenti, ədəbiyyatımızın böyük dostu və himayədarı, Ümummilli lider Heydər Əliyev “Ədəbiyyat tariximiz üçün mühüm hadisə olan yubiley münasibətilə” təbrik məktubunda jurnalın fəaliyyətini yüksək qiymətləndirirdi: *“Müasir və klassik Azərbaycan ədəbiyyatına əsas yer verən jurnal, eyni zamanda Azərbaycan oxucusunu dünya ədəbiyyatının qiymətli nümayəndələri ilə müntəzəm olaraq, tanış etmişdir. Onun səhifələrində ədəbi prosesi əks etdirən tənqidi yazılar, elmi araşdırmalar, publisistika və incəsənətə dair*

⁶ Elçin. 100 ilin mühüm ədəbi salnaməsi // “Azərbaycan” jurnalı, – 2023, №1, – s.7.

*materiallar da geniş yer tutmuşdur. Bütün bunlar “Azərbaycan” jurnalını yarandığı gündən ədəbiyyatımızın güzgüsünə çevirmişdir”.*⁷

Müstəqillik dövründə də jurnal Azərbaycan ədəbiyyatında baş verən yeniliklərə meydan verməklə, ədəbi prosesin mövcud durumunu və inkişafını müəyyənləşdirən nüfuzlu ədəbi orqan kimi fəaliyyətini davam etdirir.

Birinci fəslin **“Azərbaycan” jurnalının bədii strukturu və əsas yaradıcılıq istiqamətləri**” adlı II paragrafında qeyd edilir ki, jurnalın bədii strukturu ədəbiyyatın aparıcı ədəbi növlərinə (nəsr, poeziya, publisistika və ədəbi tənqid) əsasən müəyyənləşmişdir. Müstəqillik dövründə bu struktur saxlanılmaqla yanaşı, yeni rubrikalar açılır. Bu dövrdə jurnalda çap olunan nəsr əsərləri mövzu və forma axtarırları ilə diqqəti cəlb edir. Modern və postmodern nəsrin örnəkləri jurnal səhifələrində işıq üzü gördü. Müasir Azərbaycan nəsrinin XX əsrdə keçdiyi inkişaf yolunu, xüsusən roman janrının ənənəvi və yeni kontekstdə inkişafını “Azərbaycan”da dərc olunmuş bədii örnəklər vasitəsilə izləmək mümkündür. Y.Səmədöğlunun “Deyilənlər gəldi başa”,⁸ M.Süleymanovun “Hacı Zeynalabdin”,⁹ A.Abdullazadənin “Sınaq körpüsü”,¹⁰ M.Cəfərlinin “Ölülər üçün yumurta”,¹¹ İ.Fəhminin “Qarğaboğanlar”,¹² “Qan Turalının “Samir, Samiri”,¹³ V.Nurunun “İlğımda çimən atlar”,¹⁴ A.Talibzadənin “Kəpənək modeli–102”,¹⁵ Z.Sarıtorpağın “Dərdin sarı çəpkəni”,¹⁶ A.Abbasın

⁷ Əliyev, H. Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin “Azərbaycan” jurnalına // “Azərbaycan” jurnalı, – 2003, №2, – s.4.

⁸ Səmədöğlü, Y. Deyilənlər gəldi başa // “Azərbaycan” jurnalı, – 1999, №2, – s.5-67.

⁹ Süleymanov, M. Hacı Zeynalabdin // “Azərbaycan” jurnalı, – 1994, №4-6, – s. 3-53, – 1995, №1-3, – s.21-70.

¹⁰ Abdullazadə, A. Sınaq körpüsü // “Azərbaycan” jurnalı, – 2000, №3, – s.44-89; №4, – s.56-109.

¹¹ Cəfərli, M. Ölülər üçün yumurta // “Azərbaycan” jurnalı, – 2022, №5, – s.35-107.

¹² Fəhmi, İ. Qarğaboğanlar // “Azərbaycan” jurnalı, – 2008, №1, – s.13-64.

¹³ Qanturalı. Samir, Samiri. // “Azərbaycan” jurnalı, – 2016, №11, – s.18-40.

¹⁴ Nuru, V. İlğımda çimən atlar // “Azərbaycan” jurnalı, – 2022, №9.

¹⁵ Talibzadə, A. Kəpənək modeli – 102 // “Azərbaycan” jurnalı, – 2009, №12.

¹⁶ Sarıtorpaq, Z. Dərdin sarı çəpkəni // “Azərbaycan” jurnalı, – 2014, №9, – s. 52-19.

“Dolu”,¹⁷ G.Məmmədovanın “Oyanmış Zəngəzur”¹⁸ romanları bu qəbildəndir.

Jurnal səhifələrində bədii publisistika xeyli fəallaşır, onun mövzu-üslub palitrası genişlənilir. Yazıçı publisistikası (Anar, Elçin, İ.Qasımzadə, M.Oruc, B.Vahabzadə və b.), bütövlükdə ən müxtəlif baxışları və üslubları əks etdirən demokratiyanın göstəricisi deyil, həm də cəmiyyətin aktual problemlərinə Azərbaycan yazıçılarının çevik reaksiyasının ifadəsi idi.

Bu dövrü “Azərbaycan” jurnalında esse janrının inkişaf dövrü kimi səciyyələndirmək olar. “Esse” rubrikası altında bu janrın uğurlu nümunələri “Gecə düşüncələri” (Anar),¹⁹ “Ədəbi düşüncələr”²⁰ (Elçin), ədəbi ictimaiyyətin marağına səbəb oldu. İ.Qasımzadənin esseləri janrın Azərbaycan bədii-estetik fikir müstəvisində əsaslı şəkildə oturduğunu göstərdi. Araşdırmada R.Kamalın, A.Talıbzadənin, M.Əlizadənin, C.Bəydilinin, Z.Sadatlının, Z.Əsədullayevanın, N.Mustafanın, A.Turanın esseləri yeni ədəbi nəsillərin (və yeni təfəkkürün!) bu janra münasibəti kimi təhlil edilir.

“Azərbaycan” jurnalının bədii strukturunda diqqətçəkən məsələlərdən biri də klassik ədəbi irsin mənəvi dəyərlər səviyyəsində öyrənilməsidir. Klassik ədəbi irsə diqqət və qayğı, klassiklərin, klassik mətnlərin öyrənilməsi, yeni mənəvi dəyərlər sisteminə qaytarılması jurnalın qarşısına qoyduğu əsas məsələlərdən biridir. “Maarif və mədəniyyət”in ilk nömrəsindən başlayaraq, klassik ədəbi irs mövzusu (məsələn, Salman Mümtazın Nəsimi haqqında irihəcmli oçerki, Şah İsmayıl Xətəinin yaradıcılığından nümunələr və s.) jurnalın ədəbi siyasətində yer tutur və bu ənənə bu gün də davam etdirilir. Klassik irsə münasibətdə ədəbiyyatşünaslığın mövqeyini ifadə edən araşdırmalar arasında ədəbiyyatşünas T.Salamoğlunun “Türk qanlı” sənətkarın “Avropa qiyafəli, müsəlman etiqaqlı” əsərləri” (Ə.Haqqverdiyev dramaturgiyası ədəbiyyatşünaslıqda: polemika üçün

¹⁷ Abbas, A. Dolu // “Azərbaycan” jurnalı, – 2007, №12, – s.56-139.

¹⁸ Məmmədova, G. Oyanmış Zəngəzur // “Azərbaycan” jurnalı, – 2022, №1, – s.63-117.

¹⁹ Anar. Gecə düşüncələri // “Azərbaycan” jurnalı, – 2001, №8,s.14-57; №9, – s. 8-25; №11, – s.10-39.

²⁰ Elçin. Ədəbi düşüncələr // “Azərbaycan” jurnalı, – 2001, № 9, – s.11-47.

meydan varmı?)”,²¹ “M.Ə.Sabir: uzaqdan və yaxından (mühacirət ədəbiyyatşünaslığı Sabirə metodoloji münasibət kontekstində, yaxud Sabirin Azərbaycan ədəbiyyatındakı yeri haqqında düşünərkən”²² və s. məqalələri xüsusi maraq doğurur.

90-cı illərin əvvəllərində, xüsusən 20 Yanvar hadisələrindən dərhal sonra klassik ədəbi yaddaşın dövrüyyəyə daxil olması, mövzu və ədəbi növ, tarixi şəxsiyyət və tarixi hadisələrin bədii düşüncənin predmetinə çevrilməsi ilə, mühacirət irsi araşdırmalarında diqqətlə müşayiət olundu. Klassik ədəbi irsin milli dəyər kimi təbliğində və araşdırılmasında “Azərbaycan” jurnalının mövqeyi dövrlərin mənəvi təcrübəsini tarixi materialın kontekstində təqdim olunmuş bəşəri problemlərin həllinə diqqət yönəltməklə yanaşı, insanı sabit sosial-mənəvi dəyərlər təcrübəsində dərk etməyə kömək edir, bununla da klassik ədəbi irsin məktəb kimi öyrənilməsini aktuallaşdırır. Tədqiqatçı A.Turan bu yanaşmanı belə səciyyələndirir: “Klassik mənəviyyatın bütün istiqamətlərinə yönəlmək ehtirası da tarixi yaşatmaq şövqünün bəlirtisidir”.²³

Türk dünyasının möhtəşəm mənəvi-mədəni sərvəti olan “Kitabi-Dədə Qorqud”un 1300 illiyinə (1999-cu il), dahi Nizami Gəncəvinin 880 illiyinə (2021-ci il), eləcə də, Məhəmməd Füzulinin, İmadəddin Nəsiminin, Molla Pənah Vaqifin yubileylərinə jurnalın xüsusi nömrələr həsr etməsi Azərbaycan dövlətinin milli mədəniyyətə verdiyi diqqətə adekvatdır.

Jurnalın AMEA-nın Əlyazmalar İnstitutu ilə birgə “Naməlum abidələrimizdən soraqlar”, “Sərhədsiz söz xəzinəmiz” layihələri, Ədəbiyyat İnstitutunun müvafiq şöbələri ilə sıx əməkdaşlığı bu məqsədə xidmət edir. “İnci söz”, “Adımız, tariximiz, taleyimiz”,

²¹ Salamoğlu, T. “Türk qanlı” sənətkarın “Avropa qiyafəli, müsəlman etiqadlı” əsərləri” (Ə.Haqverdiyev dramaturgiyası ədəbiyyatşünaslıqda: polemika üçün meydan varmı? // “Azərbaycan” jurnalı, – 2018, №1, – s.166-181.

²² Salamoğlu, T. M.Ə.Sabir: uzaqdan və yaxından (Mühacirət ədəbiyyatşünaslığı Sabirə metodoloji münasibət kontekstində, yaxud Sabirin Azərbaycan ədəbiyyatındakı yeri haqqında düşünərkən) // “Azərbaycan” jurnalı, – 2016, №11, –s.157-166.

²³ Turan, A. Əzəl – axır dünya türkün dünyası // “Azərbaycan” jurnalı, – 2008, №10, – s.174.

“Qarabağ: ağrılarımız, acılarımız”, “Tarix: həqiqətlər, fərziyyələr”, “Türk dünyamız”, “Cənubdan səslər” və s. rubrikalarında tariximiz və keçmişimizlə bağlı materiallara geniş yer verilir, həm də tarixi həqiqətlər işığa çıxarılırdı. R.Qeybullayevanın “Konvergensiya mədəniyyətindən... konvergensiya mədəniyyətinə”²⁴, N.Mustafanın “Türk – islam mədəniyyətinin cüt gücü: şeir və musiqi”²⁵ yazıları mədəni yaddaşın bərpası baxımından maraq doğurur.

“Azərbaycan” jurnalında elə təkcə tənqid və ədəbiyyatşünaslıq məsələlərindən bir neçə elmlər doktorluğu və fəlsəfə doktorluğu dissertasiyaları yazıb müdafiə etmək, cild-cild monoqrafiyalar nəşr etməyin mümkünliyünü qeyd edən akademik İsa Həbibbəyli yazır: *“Azərbaycanda tənqid və ədəbiyyatşünaslıq elminin inkişaf etdirilməsində də “Azərbaycan” jurnalı müstəsna rol oynamışdır. Jurnalı söziün həqiqi mənasında böyük ədəbiyyatşünaslıq məktəbidir... Jurnalın təşkil etdiyi ədəbi müzakirələrdə, dəyirmi stol söhbətlərində də tənqidçi və ədəbiyyatşünaslar fəal iştirak etməklə, həm də yaradıcılıq proseslərinə yaxından müdaxilə etmək missiyasını yerinə yetirmişlər...”*²⁶

Müstəqillik dövrü Azərbaycan ədəbi tənqidində və filoloji fikrində ciddi dönüş yaranır. B.Nəbiyev, Y.Qarayev, İ.Həbibbəyli, N.Cəfərov, A.Əmrahoglu, V.Osmanlı, Ş.Alışanlı, N.Qəhrəmanlı, V.Yusifli, R.Əliyev, N.Şəmsizadə, V.Quliyev, B.Əhmədli, R.Qeybullayeva, T.Əlişanoğlu, C.Yusifli, A.Talıbzadə, T.Məmməd, T.Salamoğlu, N.Cabbarlı, E.Akimova, L.Həsənova və b. məqalələrində və resenziyalarında sənət meyarı, sənətkarlıq məsələləri başlıca yer tutur. Həm klassik irs problemi, həm də çağdaş ədəbi prosesin təhlilində millilik mövqeyindən çıxış edilir. “Azərbaycan” jurnalında dərc olunmuş ədəbi tənqid materiallarının ümumi mənzərəsi onu deməyə imkan verir ki, jurnal mədəniyyətlərin və janrların arasında kəskin sərhədləri yox edən texnologiya inqilabları və bütövlükdə

²⁴ Qeybullayeva, R. Konvergensiya mədəniyyətindən... konvergensiya mədəniyyətinə // “Azərbaycan” jurnalı, – 2010, № 6, – s.161-167.

²⁵ Mustafa, N. Türk – islam mədəniyyətinin cüt gücü: şeir və musiqi // “Azərbaycan” jurnalı, 2020, № 10, – s.125-146; № 11, – s.125-158.

²⁶ Həbibbəyli, İ. Davamlı ədəbi ənənələrin və yeniləşmələrin jurnalı // “Azərbaycan” jurnalı, – 2013, №1, – s.14.

qloballaşma prosesində ənənəvi mövzu dairəsini genişləndirməklə yanaşı, ədəbi oçerk, ədəbi portret, esse, resenziya, ədəbi söhbət kimi daha çevik və işgüzar ovqata kökləyən formalara geniş yer verir, yaradıcılıq təmayüllərinin durumunu və inkişafını özündə əks etdirir. Poeziya, nəsr bölmələri ilə yanaşı, publisistika, ədəbi tənqid, esseistika, klassik irs bölmələri də Azərbaycan ədəbiyyatının ictimai mənzərəsini əks etdirir. Jurnal müstəqillik dövrü Azərbaycan ədəbiyyatının geniş mənzərəsini verməklə, bir növ, ədəbiyyatın güzgüsünə çevrilir.

Dissertasiyanın II fəslı “**Azərbaycan” jurnalı milli-mənəvi dəyərlərin bədii salnaməsi kimi**” adlanır və iki paraqrafdan ibarətdir. **Müstəqillik dövrü “Azərbaycan” jurnalında milli ideyaların və ictimai idealların əksi**” adlı ilk paraqrafda jurnalda dərc olunmuş əsərlərdə istiqlal, türkcülük, azərbaycançılıq motivləri yeni ictimai-siyasi kontekstdə yalnız siyasi diskursun anlayışları kimi yox, eləcə də milli ədəbiyyatın aparıcı xətti kimi təqdim və təhlil olunur.

Bu paraqrafda qeyd olunur ki, XX əsr “Azərbaycan” jurnalı yalnız bədii söz sənətinin deyil, həm də ictimai-siyasi və ədəbi ideyaların salnaməsi və tribunası olub. XIX əsr maarifçilərindən başlayaraq, ictimai fikrin nüvəsində Azərbaycan ədəbi-bədii düşüncəsi vasitəsilə yeni millət formalaşdırmaq, milli kimliyini tanımaq kimi böyük məqsədlər dayanır. Bu mənada milli idealların formalaşmasının əsasında da ideyalar dayanır. “Müasir Azərbaycan ədəbiyyatı, ilk növbədə, azərbaycançılıq məfkurəsi və istiqlal dəyərlərinə azad Vətən, azad cəmiyyət, azad İnsan ideyalarına söykənir. İdeoloji zəminini Azərbaycan Cümhuriyyəti idealı və həmin dəyərlər naminə sovet dönəminin müqavimət hərəkatından götürür”.²⁷

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinə, milli istiqlala, tarixi keçmişə, kökə qayıdışa, milli-mənəvi dəyərlərə münasibət yeni əsərlərin yazılmasını şərtləndirdi. Dərc edilən materiallarda milli kimlik və mənəvi dəyərlərin inikasına geniş yer verilir. Cənubi Azərbaycan, Azərbaycanın bütövlüyü ilə bağlı məsələlər 60-cı illər poeziyasında sətiraltı və ya simvolik dildə verilirdisə, 90-cı illərdə “açıq” ifadə formalarına keçilir.

²⁷ Müstəqillik dövrü Azərbaycan ədəbiyyatı [2 cilddə] – Bakı: Elm və təhsil, – c.1. – 2016, – s.1081.

Bu paraqrafda, eyni zamanda etnik-tarixi yaddaşın tərkib hissəsi olan türkçülük ideyalarının 90-cı illərdən sonra Azərbaycan ədəbi, fəlsəfi-kulturoloji düşüncəyə gəlişməsinin istiqamətləri təsnif edilir: Azərbaycan mühacirlərinin, eləcə də türkçülüyn görkəmli nümayəndələrinin yaradıcılığı (Əli bəy Hüseynzadə, Ziya Göyalt, Əhməd bəy Ağaoğlu, Məmməd Əmin Rəsulzadə, Mirzə Bala Məmmədzadə, Ceyhun Hacıbəyli, Əlimərdanbəy Topçubaşov, Əhməd Cəfəroğlu və b. irsi) yenidən ədəbi-mədəni dövriyyəyə qaytarılır. Bu da, öz növbəsində, ədəbi-bədii gündəmdə, o cümlədən, mətbuatda türkçülük, islamçılıq və turançılıq ideologiyasını aktuallaşdırır. Uzun illər yasaq edilmiş mühacirət ədəbi irsi və bu irsi yaradanların ictimai-siyasi fəaliyyətlərinin cəmiyyətə təqdim edilməsi milli düşüncənin milli ideya səhnəsinə çıxmasına, nəticə etibarilə, bədii düşüncənin estetik-mənəvi, ideoloji simasının aydınlaşmasına təkan verir. “Azərbaycan” jurnalı 90-cı illərin əvvəllərindən M.Ə.Rəsulzadənin “Əsrimizin Səyavuşu”,²⁸ “Qafqaziya türkləri”,²⁹ “Pantürkizm haqqında. Qafqaz problemi ilə əlaqədar”³⁰ əsərlərini dərc etdi.

Türkçülük və turançılıq meyilləri gənc və orta nəsil Azərbaycan şairlərinin yaradıcılığında bu və ya digər şəkildə təzahür edir. B.Vahabzadə, S.Rüstəmxanlı, M.Aslan, M.İsmayıl, Z.Yaqub, R.Behrudi, E.Z.Qaraxanlı və başqalarının şeirlərində türk ideallarının vəsfi mühüm yer tutur. Xüsusən R.Behrudi poeziyasına türk mifoloji obrazlarının daxil edilməsi geniş maraq doğurur.

Xalq şairi Bəxtiyar Vahabzadənin şeirlərində türk ulusuna sevgi daha çox yer tutmağa başlayır. “Haqqın yox”, “Azərbaycan – Türkiyə”, “İstanbul”, “Mən bir türkəm”, “Vətən marşı”, “Türk dinləsin” və başqa şeirlərində öz türk əsli-soyu ilə qürur duyduğunu bəyan edir. Xəlil Rza Ulutürk “Azərbaycan”, “Yaşasın od yurdu, qardaş Türkiyə”, “Bozqurda öyü”, “Nə yaxşı ki...” və s. şeirlərində üzünü türk dünyasına tutur. “*Xəlil Rza yaradıcılığında mental təfəkkür*

²⁸ Rəsulzadə, M. Ə. Əsrimizin Səyavuşu. “Azərbaycan” jurnalı, – 1990, №4, – s.132-151.

²⁹ Rəsulzadə, M.Ə. Qafqaziya türkləri // “Azərbaycan” jurnalı, – 1990, №12, – s.142-157; –1991 №1, – s.152-168.

³⁰ Rəsulzadə, M.Ə. Pantürkizm haqqında. Qafqaz problemi ilə əlaqədar // “Azərbaycan” jurnalı, – 1991, №6, – s.102-122.

milli-məfkurəvi şüur, milli ideologiya ilə möhkəm bağlıdır... X.Rza ana dilinin işləkliyi, təbliği, qorunması və təmizliyi uğrunda ardıcıl mübarizə aparıb. O,dilə münasibəti həm də türkçülük siyasəti, ideoloji-mədəni münasibətin üzvi hissəsi kimi ifadə edib”.³¹

Jurnalda ardıcıl olaraq türkçülük, islamçılıq, turançılıq mövzusunda A.Əliyevanın, O.Bayramlının, B.Əhmədlinin, A.Turanın elmi və publisistik məqalələri dərc olunur. B.Əhmədlinin Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin 100 illiyinə həsr olunmuş “Cümhuriyyətin üçlü formulu”³² məqaləsində Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin bayrağında əksini tapan türkləşmək, müasirləşmək, islamlaşmaq formununun tarixi, elmi-nəzəri inkişaf yolu araşdırılır.

“Azərbaycan” jurnalında dərc olunmuş bədii mətnlərdə istiqlal, cümhuriyyət ideyaları yalnız siyasi diskursun anlayışları deyil, həm də milli poeziyanın, vətəndaş poeziyasının aparıcı xəttidir, ritorik-emosional ifadə formalarından biridir. Bu dəyərlər həm də ədəbiyyata özünün simvolik obrazları (üçrəngli Azərbaycan bayrağı, xarıbülübl, və s.) və qəhrəmanlarını gətirir.

Bu fəslin “**Dini – irfani dəyərlərin poetik ifadəsi**” adlı ikinci paragrafında 70 il ateizmin hökm sürdüyü bir sistemdə Azərbaycan yazıçılarının islam mənəviyyatına, təsəvvüf-irfan obrazlarına və motivlərinə müraciətlərinə diqqət yetirilir, sovet ideoloji-siyasi repressiv rejiminin xalqın dini inancına vurduğu zərbələrdən danışılır.

Müstəqillik dövrü “Azərbaycan” jurnalında dərc olunmuş materiallarla tanışlıq onu göstərir ki, çağdaş modern poeziyada dini-irfani dəyərlər, neosufizm motivləri onun – ritorik sistemini dəyişdirdi, klassik ədəbi kanonlarla əlaqənin bərpasına müəyyən qədər imkan yaratdı. Neosufizm, turançılıq axtarışları toplumu birləşdirən mənəvi dəyər kimi gündəmə qayıdır və jurnal bu imkanları dəyərləndirə bilir. Neosufizmi ədəbi cərəyan yox, ayrı-ayrı ədəbi cərəyanlarda üzə çıxma bilən poetika hadisəsi və bədii yolla təqdim olunan fəlsəfi yanaşma kimi dəyərləndirən ədəbiyyatşünas, prof. Tahirə Məmmədlə

³¹ Əsgərli, Ə. İstiqlal şairi Xəlil Rza Ulutürk. Müstəqillik dövrü Azərbaycan ədəbiyyatı [2 cildə]. – Bakı: Elm və təhsil, –c.1. – 2016, – s.133.

³² Əhmədli, B. Cümhuriyyətin üçlü formulu // “Azərbaycan” jurnalı, – 2017, №11, – s.13-24; №12, – s.72-84.

razılaşmaq lazım gəlir ki: *“Sufizmin hər cür köçürülməsini və çevrilməsini neosufizm kimi səciyyələndirmək sufizmin mütərəqqi, humanist ənənələrinin məhvinə və yanlış dəyərləndirilməsinə gətirib çıxara bilər”*³³.

Z.Yaqub *“Peyğəmbər”*³⁴ mənzum romanında din, əxlaq, fəlsəfə, sənət estetikasının uğurlu vəhdətinə nail ola bildi və məhz bununla da böyük Şərq mədəniyyətinin insanlığa növbəti irsini yaratdı. Klassik Şərq ədəbiyyatından gələn, Nizami yaradıcılığından başlanan epik düşüncə tərz, struktur – Allaha müraciət, minacat, Peyğəmbərin vəsfi və digər ardıcılıqlar – bir sözlə, forma və məzmun Z.Yaqubun qələmində ənənələrin yeni əsrə, müasir insanın yaradıcılığına transformasiyasını bəlirtir. *“Peyğəmbər”də ...sonacan səngiməyən poetik ovqatın ekspressiyası, dil və ifadə zənginliyi, şeirin müxtəlif ölçülü şəklləri, əhatə olunduğu dövr və mənəvi iqlim ədəbiyyatın böyük mədəni əsaslardan – din və əxlaq prinsiplərindən bəhrələnməyə qayıdışından xəbər verir”*.³⁵

B.Azəroğlunun, M.Dilbazinin, B.Vahabzadənin, C.Novruzun, Z.Yaqubun, V.Bəhmənlinin, A.Səmədin və başqalarının şeirlərində Tanrı və peyğəmbər sevgisi və ehtiramı, sakral dəyərlərin vəsfi aparıcı yer tutmağa başlayır. İnsan – Tanrı münasibətləri metafizik mənalar səciyyəsinə qalxır. M.Astanbəylinin şeirlərində Yunus Əmrədən və Seyid Mirhəməzə Nigaridən gələn nəfəslərlə rastlaşırıq.

Poeziyadan fərqli olaraq, nəsrə dini dəyərlərin və təsəvvüf-motiv obrazların təcəssümünə, əsasən, tarixi mövzuda yazılmış əsərlərin süjetində rast gəlinir. Bu mənada sufizmin genetik kod hüququ qazandığı nəzərə alınırsa, A.Talıbzadənin *“Kəpənək modeli 102”*³⁶ romanı bu sırada diqqət doğurur. Hər şeydən əvvəl, romandakı hər bir personaj özündə roman potensiyası gizlədir. Əsər X.Kortasarin *“62. Quraşdırma modeli”* romanı ilə allyuziya yaratmaqla yanaşı,

³³ Məmməd, T. Neosufizm: yaradıcılıq və nəzəriyyə. – Bakı: Xan, – 2016, –120 s.

³⁴ Yaqub, Z. Peyğəmbər // *“Azərbaycan” jurnalı*, – 2009, №1, – s.3-63; №2, –s.35-97; №3, – s.23-83.

³⁵ Ağabalayeva, S. Söz Tanrıdır // *“Azərbaycan” jurnalı*, – 2010, №1, – s.87-90.

³⁶ Talıbzadə, A. Kəpənək modeli.102 // *“Azərbaycan” jurnalı*, – 2008, №5, – s.34-88

müəllifin “Kəpənək və ya təfsiri-şərhi-hali Nəsimi”³⁷ məqaləsi ilə səsləşir. İntellektual oxucuya ünvanlanmış roman uşağın dilindən və onun təəssüratları ilə nəql edilir və müəllifin nəzərdə tutduğu “kəpənək modeli” həmin uşaqdır. O, böyüyüb yazıçıya çevrilir və özünü yazır, daha doğrusu, öz dünyaya modelini yazır.

Əsərin adının, belə demək mümkünsə, ikinci “açarı” “Kəpənək” sözünün kiçik əbcəd hesabına işarə etməsidir. Kiçik əbcədlə hesablayanda “kəpənək” sözü “102” eləyir. Deməli, kəpənək 102-dir, 102 isə 1+2-dir, yəni 3-dür. 3 isə ruh aləmini eyhamlaşdırır. Böyük əbcəd hesabında da 3 qərribə bir şəkildə təkrarlanır. Sonda isə belə bir nəticə hasil olur ki, kəpənək öz balaca qanadları ilə dünyanı və aləmləri quca bilir.

Rəmzlərlə işləmək səriştəsi müəllifin “Ramana”,³⁸ “Əbu hübb”³⁹ romanlarında daha aydın hiss olunur.

Birinci əsərdə zər taleyin üzüdünlüklüyü və oyunlarının simvoludur. “Əbuhübb” isə başdan-ayağa simvol və parollar üzərində qurulub. Əbuhübb (eşq atası) adı həm də paroldur (ya əbu hübb, ya əbu həyy), sufi eşqinə işarədir, məxfi zikrdir. Ona görə də Toltı bəy (buddaçılıqdan) gəlib sufi xanəqahında Əbuhübb doğrularkən torpağa ərəb “M” hərfi kimi düşür, səcdədə bulunur, sufi olur və səhrada itir. Tuncal isə “postmodern” Əbuhübbdür, yaşamaq gücü olmayan Əbuhübbdür. Əbuhübb doğulur, romanın biri qurtarır, Tuncal öləndə romanın ikincisi qurtarır. Bütövlükdə isə, sanki müəllif bu əsəri “İnsanlara yazığım gəlir” ifadəsini deməkdən ötrü qələmə alıb.

Xalq yazıçısı Y.Səmədoğlunun “Deyilənlər gəldi başa”,⁴⁰ Xalq yazıçısı İ.Muğannanın 2000-ci illər yaradıcılığı, o cümlədən S.Ağayevin “Yeddinci yetgin”⁴¹ əsərləri insanın özünü, dünyanı dərk etməsinin, qorumasının vacibliyini diqqətə çatdırır.

³⁷ Talıbzadə, A. Kəpənək və ya təfsiri – şərhi – hali Nəsimi” // “Azərbaycan” jurnalı, – 2000, №4, – s.164-170.

³⁸ Talıbzadə, A. Ramana // “Azərbaycan” jurnalı, – 2019, №12, – s. 97-109.

³⁹ Talıbzadə, A. Əbü hübb. – Bakı: Qanun, – 2014, – 320 s.

⁴⁰ Səmədoğlu, Y. Deyilənlər gəldi başa//”Azərbaycan” jurnalı, – 1999, №2, – s.5-67.

⁴¹ Ağayev, S. Yeddinci yetgin (Rus dilindən tərcümə edən M.Oruc) // “Azərbaycan” jurnalı, – 2004, №3, – s.3-54; № 4, – s.6-63; №10, – s.50-98; 2005, №9, – s.46-98.

Dissertasiya işinin III fəslə “**Ədəbiyyat mənəvi yaddaşın bütövlüyü kimi**” adlanır və iki paragrafdan ibarətdir. Birinci paragraf “**Tarixi və mənəvi yaddaş məsələləri çağdaş nəsrin və dramaturgiyanın obyektə kimi**” adlanır və burada öncə “mənəvi yaddaş”, “tarixi yaddaş” anlayışlarına aydınlıq gətirilir, onların fəlsəfi, kulturoloji mahiyyəti açıqlanır.

Müstəqillik dövründə nəsrin müraciət etdiyi mövzular arasında milli azadlıq və milli kimlik probleminin qabardılması ilə yanaşı, İ.Muğanna, S.Əhmədli, Ə.Cəfərzadə, İ.Şıxlı, Elçin, M.Süleymanlı, M.Oruc, E.Mehrəliyev və b. yazıçıların roman və povestlərində tarixi həqiqətlərə, repressiya ağrılarına fokuslanır. Məhz bu dövrdə tarixi romanı yazıçıların sevimli janrına çevrilir. Ə.Cəfərzadənin, M.Çəmənlinin, İ.Fəhmi və başqalarının nəsrində tarixi şəxsiyyətlərin həyatına ideoloji yarlıqlardan kənar qiymət verilir.

M.Süleymanlının “Erməni adındakı hərflər”,⁴² M.Orucun “Qısa qapanma”,⁴³ “Qara güzgü”⁴⁴ romanlarında xalqın milli düşüncəsi və dəyərləri təsvir edilir.

Xalq yazıçısı M.İbrahimbəyovun “Dənizdə qasırğa”⁴⁵ romanının süjeti şəhər insanının mənəvi dəyərləri üzərində qurulur. Onun qəhrəmanlarının xarakterini mənəvi-etik seçim məsələləri maraqlandırır.

Elçinin “Baş”⁴⁶ romanında tarixi yaddaş müraciət edilir və XIX əsrin əvvəllərində Çar Rusiyasının Qafqazı işğalı zamanı Azərbaycanın ictimai-siyasi həyatında baş vermiş hadisələr təsvir edilir. Yazıçı sosializm dövründə toxunulması mümkün olmayan hadisələri retrospeksiya vasitəsilə göstərir, Azərbaycanın işğal olunmasının real mənzərəsi yaradılır. “...*janrın yeni struktur*

⁴² Süleymanlı, M. Erməni adındakı hərflər // “Azərbaycan” jurnalı, – 2007, №8, – s.6-61; №9, – s.6-59.

⁴³ Oruc, M. Qara güzgü // “Azərbaycan” jurnalı, – 2016, №3, – s.15-74; №4, – s.65-138.

⁴⁴ Oruc, M. Qısa qapanma// “Azərbaycan” jurnalı, – 2015, №1, – s.30- 82; №2, – s.3-52.

⁴⁵ İbrahimbəyov, M. Dənizdə qasırğa // “Azərbaycan” jurnalı, – 1998, №3-4, –s.21-78; №5, – s.68- 121.

⁴⁶ Elçin. Baş // “Azərbaycan” jurnalı. Xüsusi buraxılış. – 2015, – s.3-176.

*texnologiyalarından yararlanmaqla, müəllif retrospeksiyanı əsərin strukturuna birbaşa zaman ünsürü kimi daxil edir. Zaman paralelləri, çoxqatlı məkan ölçüləri, biri digərini əvəzləyən sürətlər polifoniyası hər biri qəhrəmanın kəsilmiş başının nəzərlərində, oyanan yaddaşında, şəffaf və çəkisiz varlığında, sönməyən beyninin daxili bioloji ritmlərində baş tutur”.*⁴⁷

M.Orucun “Qara güzgü” romanı tarixi-etnik yaddaşın bərpasına hesablanmaqla yanaşı, hadisələrə yazıçı mövqeyi ilə maraq doğurdu və “Vedibasara dastanı” kimi qiymətləndirildi. Əsərdə Azərbaycanın əzəli tarixi torpağı olan Vedibasarda xalqın başına ruslar tərəfindən gətirilən oyunlar bədii şəkildə, milli-mənəvi dəyərlər kontekstində verilir.

A.Abbasın “Dolu”⁴⁸ romanını Qarabağ müharibəsini ilk dəfə xalq müharibəsi kimi qələmə alınan, milli varlıq barəsində, milli varlığımıza ayna tutan, bir roman kimi səciyyələndirən AMEA-nın müxbir üzvü, tənqidçi T.Əlişanoğlu yazır: *“Millət məzmununun yuxarıdan – üstədən başlayıb, cəmiyyətin bütün səviyyələrində sarsıldığı, az qala yoxa çıxdığı bir zamanda Müharibə...Millət şüurununaltıqatında, altşüurda olan, daha dərin genetik kodlarıoyadır; hər cür yalançı ictimai təsisatlardan xali torpaq – yurd duyğularını, milli mənəviyyət-qeyrət hissələrini hərəkətə gətirir”.*⁴⁹

Bu sırada memuar ədəbiyyatı da tarixi həqiqətə nüfuzetmənin bir vasitəsi kimi dəyərləndirilə bilər. Q.Sadıqzadənin “Son mənzili Xəzər oldu”,⁵⁰ B.Azəroğlunun “Ömürdən ötən illər”,⁵¹ Ə.Cəfərzadənin “Xəzərin göz yaşları”,⁵² Anarın “Kərəm kimi”,⁵³ və b. yazıçıların bədii-sənədli nəsrində obrazlaşan tarixi və ədəbi şəxsiyyətlər, eləcə də ictimai-siyasi reallıqlar “ötən epoxanın, XX əsrin ikinci yarısının

⁴⁷ Akimova, E. Sənətkarın obrazı // “Azərbaycan” jurnalı, – 2018, №5, – s.61-68.

⁴⁸ Abbas, A. Dolu // “Azərbaycan” jurnalı, – 2007, № 12, – s.56-139.

⁴⁹ Əlişanoğlu, T. Aqil Abbasın yazıçı – vətəndaş missiyası. Müstəqillik dövrü Azərbaycan ədəbiyyatı [2 cildə]. – Bakı: – c.2. – 2016, – s.398.

⁵⁰ Sadıqzadə, Q. Son mənzili Xəzər oldu // “Azərbaycan” jurnalı, – 1990, №1, – s.125-150; 1991, №9-10, – s.117-135, – s.12-54.

⁵¹ Azəroğlu, B. Ömürdən ötən illər // “Azərbaycan” jurnalı, – 2002, №10; №12, 2004, №11.

⁵² Cəfərzadə, Ə.Xəzərin göz yaşları // “Azərbaycan” jurnalı, – 2003, №4, – s.12-54.

⁵³ Anar. Kərəm kimi // “Azərbaycan” jurnalı, – 2010, № 5, – s.76-122.

soyumamış nəfəsini olduğu kimi çatdırmaq əzmi ilə” (T.Əlişanoğlu) əlaqələndirilir. Ə.Əmirlinin “Ağdamda nəyim qaldı?”⁵⁴ avtobioqrafik romanı sosial mündəricə, uşaqlığın təsviri üstünlük təşkil etməklə yanaşı, “50-60 il öncənin Ağdamının, Qarabağın, bütövlükdə Azərbaycanın, insanlarımızın yaşantılarını canlı, dolğun əks etdirən”⁵⁵ əsər kimi qiymətləndirilir.

Müstəqillik dövrünün dramaturgiyaya gətirdiyi mövzular həyatın, ictimai münasibətlər dəyişikliyinə diqqət etdiyi mövzulardır. Bu mövzularda dünənin sosializm düşüncəsi ilə kapitalizmin gətirdiyi yanaşmalar qarşılaşdırılır. Xaos, mənəvi aşınmalar, təzadlı dünyanın çətinlikləri qarşısında vahiməyə düşən insanın düşüncələri 90-cı illərdə Elçinin demək olar, bütün pyesləri, Ə.Əmirlinin, F.Mustafanın, ikimininci illərdə A.Məsudun, İ.Fəhminin, K.Talibzadənin dram əsərlərində komik və tragik situasiyalarda təqdim olunur. Bu əsərlərdə Azərbaycan cəmiyyətinin son 30 ilinin mənzərəsi sürətli dəyişkənlik fonunda yeni dəyərlərlə uyğunlaşa bilməyən insanın çətinlikləri ilə yanaşı, tarixin təhrif olunmuş səhifələri, tarixi və ədəbi şəxsiyyətlərin ideoloji təqdimatdan arınmış bədii obrazı təqdim olunur. “*Milli dramaturgiyamızda modern estetika duruş gətirəcəkmi, ənənəvi isə öz yaşarılığını qoruya biləcəkmi? – suallarının həll olunduğu doxsanıncı illər keçidinin başa çatması ilə dramaturji prosesdə yeni mərhələ öz başlanğıcını götürmüşdür*”.⁵⁶ Müstəqillik dövrü “Azərbaycan” jurnalında Elçin, Anar, Ə.Əmirli, K.Abdulla, A.Məsud, F.Mustafa, İ.Fəhmi, A.Talibzadə və b.-nin dərc olunmuş pyesləri bu suala cavab verməklə yanaşı, dramaturgiyamızda modern estetika ilə ənənəyə yenidən baxışın dinamikasını izləməyə imkan verir. Müstəqillik dövrü dramaturgiyasının dövrün sosial mənzərəsi fonunda hansı mənəvi əxlaqi dəyərləri aktuallaşdırmasına gəlinə, dramaturq Ə.Əmirlinin yaradıcılığı timsalında teatrşünas A.Talibzadə bu suala belə cavab verir: “*Əli Əmirlinin komediyalarını oxuyub müasir azərbaycanlıları tanımaq və anlamaq olur. Əli Əmirlinin komediyaları xalqın*

⁵⁴ Əmirli, Ə. Ağdamda nəyim qaldı? // “Azərbaycan” jurnalı, – 2015, №10, –s.3-89.

⁵⁵ Məcid, R. “Ağdamda nəyim qaldı? – avtobioqrafik roman // “525-ci qəzet”, – 2015-ci il 5 dekabr, – s.24.

⁵⁶ Şərifova, S. Müasir dramaturgiya və teatr. Müstəqillik dövrü Azərbaycan ədəbiyyatı [2 cildə]. – Bakı: Elm və təhsil, – c.2, – 2016, – s.762.

*müstəqillik və azadlıq sərgüzəştlərinin, “xalqın mentaliteti” deyilən bir nəsnənin güzgüsüdür, “Xalqın mentaliteti” deyilən bir anlayışın içidir, tutumudur”.*⁵⁷

Xalq yazıçısı Anarın “Şəhərin qış gecələri”⁵⁸ pyesində oxucu müəllifin “Şəhərin yay günləri”⁵⁹ pyesindən ona tanış olan prinsipial, ideal sovet ziyalı, ali məktəb müəllimi Qiyas Zeynallı ilə qarşılaşır. Qiyas müəllimin prinsipiallığını, əqidəsini “ictimai-siyasi ab-hava” dəyişə bilməyib; o, yenə də mübarizə aparır, indi Azərbaycanın müstəqilliyi naminə “vuruşur”. Hadisələr məşum 20 Yanvar ərəfəsində, “eyni masa ətrafında” baş verir. “20 Yanvar hadisələrinin 30 illiyinə həsr etdiyi bu pyesi ilə Anar milli ziyalı modelini təqdim edir. Bu dəyərlər qloballaşan dünyada az qala “survival qalıq” kimi təqdim olunsa da, günün reallığı məhz belə dəyərlərin qorunub yaşadılmasında israrlıdır. Bu işdə “Azərbaycan” jurnalının xüsusən son on-on beş illik fəaliyyətinə ədəbi tənqidin münasibəti belədir: “Jurnalın həm ayrı-ayrı saylarında, həm də ayrıca “Dramaturgiya” buraxılışında müasir Azərbaycan və dünya dramaturgiyasının yeni nümunələri dərc olunur. Təbii ki, bu sırada ilk dram əsərlərinin müəllifi olan cavanlar da görünür. Deyə bilərəm ki, heç bir nəşriyyatın və digər ədəbi dərgilərin görmədiyi işi “Azərbaycan” jurnalı təkbaşına yerinə yetirir”.

⁶⁰

Jurnalda dərc olunmuş nəsr və dramaturgiya nümunələri belə deməyə əsas verir ki, bu janrlar yeni inkişaf mərhələsindədir, klassik ənənələrlə novator meyillər yanaşı yaşayır. Modernist estetikanın maraqlı nümunələrinin artması yalnız milli dramaturgiya faktı hesabına deyil, dünya klassik və müasir dramaturgiya və nəsr nümunələrinin tərcümə edilib dərc olunması da jurnalın ədəbi siyasətinin bir istiqamətidir.

“Haqq savaşıımız və şəhidlik ali, sakral dəyər kimi” adlı ikinci paraqrafda qeyd olunur ki, müstəqillik özü ilə bərabər müəyyən

⁵⁷ Talıbzadə, A. Azərbaycanlıların müstəqillik sərgüzəştləri // “Azərbaycan” jurnalı, – 2019, №1, – s.154.

⁵⁸ Anar. Şəhərin qış gecələri // “Azərbaycan” jurnalı, – 2019, №10, – s.3-22.

⁵⁹ Anar. Şəhərin yay günləri // “Azərbaycan” jurnalı, – 1978, №4, – s.114-168.

⁶⁰ Yusifli, V. Son illərin dramaturgiyası // “Azərbaycan” jurnalı, – 2020, №10, – s.164.

mövzular da gətirdi; bədii düşüncədə şəhidlik mövzusu Qarabağ müharibəsi, 20 Yanvar hadisələri kontekstində aktuallaşdı. Poeziyada ən ali, sakral dəyər kimi vəsf olundu, xüsusən 20 Yanvar və Xocalı faciələri poeziyanın qan yaddaşına yazıldı, poeziyada effektiv emosional-ekspressiv ritorikanı formalaşdırdı.

Ədəbiyyatşünas, tənqidçi Vaqif Yusifli xalqımızın tarixində silinməz bir iz buraxmış 20 Yanvar faciəsi ilə bağlı yazır: “...*Bu mövzuda yazılan şeirlər və poemalar... həm də xalqımızın qəhrəmanlıq və şəhidlik səhifələrini vərəqləyirdi, keçmişlə bu gün arasında mənəvi bir körpü yaradırdı. 20 Yanvarı həm də faciə kimi yox, xalqın özünü dərk etməsi kimi anladığıda, mövzunu dar və qapalı bir dairədən çıxarmış olursan*”.⁶¹

20 Yanvar, Qarabağ müharibəsi, Vətən övladlarının qəhrəmanlığı jurnalda dərc olunan nəsr əsərlərinin süjet və ideyasını təşkil edir.

Şəhidlik, qazilik də türkçülük, azərbaycançılıq, istiqlal kimi yüksək mənəvi dəyərlərlə birlikdə ədəbi dəyərlər sırasına daxil olur, bədii (poetik) mətnlərin ritorikasını və üslubunu formalaşdırır.

20 Yanvar faciəsindən az sonra yazılmış iki şeir – M.Aslanın “Ağla, qərənfil, ağla” və Qabilin “Mərsiyə” şeirləri ümummilliyə ağrının və sarsıntıının ifadəsi kimi yayıldı – hər iki şeirin təsir gücü elə faciənin özü qədər təsirli oldu və yaddaşlara yazıldı.

“Ağla, qərənfil, ağla” şeirində qərənfil ümummilliyə simvolik obraz səviyyəsinə yüksəldi.

M.Aslanın “Azərbaycan” jurnalında dərc olunmuş, 20 Yanvar şəhidlərinin xatirəsinə həsr etdiyi “Gerçəkləşən qorxulu yuxular”⁶² publisistik yazısında isə faciənin kökləri və tarixi-etnik yaddaşın qatları araşdırılır.

Xalq şairi Qabilin “Mərsiyə” şeiri məzmun baxımından çoxqatlıdır. Birincisi, bu şeirdə 20 Yanvar faciəsini törədən qüvvələrə (Rus imperiyasına) açıq ittiham – kəskin etiraz ifadə olunur. İkincisi,

⁶¹ Yusifli, V. On il: sözümlərin keçdiyi yol // “Azərbaycan” jurnalı, – 2002, №2, – s.179-186

⁶² Aslan, M. Gerçəkləşən qorxulu yuxular // “Azərbaycan” jurnalı, – 1990, №2, –s.3-6.

xalqın düşdüyü müsibət, işğal faktı etiraf olunur.

Bu qanlı faciə müxtəlif şairlərin yaradıcılığında ifadəsini tapdı. B.Azəroğlu, M.Dilbazi, F.Sadiq, H.Arif, C.Novruz, Z.Yaqub, F.Qoca, E Baxış, N.Kəsəmənli və başqa şairlərimizin şeirlərində yüksək vətəndaşlıq yanğısı ilə təsvir edilirdi.

Azərbaycan ədəbiyyatında Xalq şairi Bəxtiyar Vahabzadənin “Şəhidlər” poeması bu mövzuda yazılan əsərlərin sırasında özünəməxsus yer tutur. Araşdırmada qeyd edilir ki, Bəxtiyar Vahabzadə bu poemadan əvvəl elə “Azərbaycan” jurnalında “Şənbə gecəsinə gedən yol” publisistik məqaləsini yazmış, 20 Yanvar faciəsinin səbəblərini təhlil etmişdi.

İ.İsmayilzadə “Haran ağrıyor, Vətən?...⁶³ poemasında bütövlükdə Vətən ağrısının mənzərəsini çəkməyə çalışaraq, işğal altında olan Vətən torpaqlarının ağrısını yaşayır.

A.Həsənli “1990-cı ilin 20 Yanvar Bakısı”⁶⁴ şeirində həmin o soyuq Yanvar gecəsinin vəhşətinin rəsmini çəkir.

F.Qocanın “Azadlıq şərqisi”⁶⁵, “Şəhidlər xiyabanı”⁶⁶, M.Ələkbərlinin “Mübarizlik dərsi”⁶⁷ poemaları xalqın hər b, qəhrəmanlıq tarixinin janr və üslubi baxımdan keyfiyyətə yenilənməsini ifadə edir. 20 Yanvarın faciə yox, şərəf tarixi kimi qavrayan gənc nəsil 44 günlük II Vətən müharibəsində bir daha sübut etdi ki, Azərbaycan təkcə haqq işi, doğma torpaq uğrunda savaşmadı, Azərbaycan ordusu təyinləri dəyişdi, mifi dağıtdı, epik siqlətli süjetyaratma ənənəsini cilaladı, hər b, qəhrəmanlıq və barış tarixinin janr və üslubi keyfiyyətlərini yenilədi. “Azərbaycan” jurnalı şəhid və qazi şairlərin şeirlərini – “Sözü Vətən olanlar”⁶⁸ təqdim etməklə, bu həqiqəti bir daha təsdiqlədi ki, ədəbiyyatımız Haqq savaşında

⁶³ İsmayilzadə, İ. “Haran ağrıyor, Vətən? // “Azərbaycan” jurnalı, – 1996, №10, –s.3-16.

⁶⁴ Həsənli, A. 1990-cı ilin 20 Yanvar Bakısı // “Azərbaycan” jurnalı, – 2017. №12, – s.62-71.

⁶⁵ Qoca, F. Azadlıq şərqisi // “Azərbaycan” jurnalı, – 2006, №4, – s.6-11.

⁶⁶ Qoca, F. “Şəhidlər xiyabanı // “Azərbaycan” jurnalı, – 2006, №10, – s.5-22.

⁶⁷ Ələkbərli, M. Mübarizlik dərsləri // “Azərbaycan” jurnalı, – 2011, №1, – s.4-26.

⁶⁸ Göytürk-Eyvazlı, A. Sözü Zəfər olan igidlər // “Azərbaycan” jurnalı, – 2022, №11, – s.16.

xalqımızla bir cəbhədədir.

Dissertasiyanın **Nəticə** hissəsində elmi-nəzəri qənaətlər ümumiləşdirilir:

– Bütövlükdə milli və ədəbi düşüncənin tarixi, bədii-estetik dərkə yönündən qiymətləndirilərsə, “Azərbaycan” öz böyük sələflərinin – “Molla Nəsrəddin” və “Füyuzat”ın ideya-məsələk məramını yalnız davam etdirməmişdir, müasir dünyanın ədəbi-estetik çağırışlarına cavab vermişdir.

– “Azərbaycan” jurnalının sovet və postsovet dövrü tarixi və ideya istiqamətləri öyrənilməklə yanaşı, ilk dəfə olaraq “jurnal” diskursunda milli-mənəvi dəyərlərin əksi problemi filoloji müstəvidə təhlilə cəlb edilir.

– Mənəvi dəyərlərin təbliğində “Azərbaycan” jurnalının rolu və əhəmiyyəti danılmazdır. Jurnalda dərc olunmuş ədəbi-bədii mətnlər əsasında milli-mənəvi dəyər kateqoriyasının mahiyyəti etika, kulturoloji, ədəbiyyatşünaslıq aspektlərində açıqlanmağa, müxtəlif janrlarda və formalarda gerçəkləşməsi təsvir və tədqiqə səy göstərilir.

– Jurnalın nəşri tarixi, strukturu və başlıca yaradıcılıq təmayülləri, bədii mətnlərin janr və forma müxtəlifliyi kontekstində çağdaş ədəbiyyatımızın prioritet istiqamətləri müəyyənləşdirilir.

– 90-cı illərdə “Azərbaycan” jurnalı, zəif büdcə imkanlarına rəğmən, nəşrini davam etdirmiş, yaradıcılıq istiqamətlərini genişləndirmiş, yeni bir cəmiyyətin formalaşmasında mühüm rol oynamışdır.

– Postsovet dövrünün ilk illərini jurnalın tarixində çətin dövr kimi səciyyələndirmək lazım gəlir. Belə ki, 70 illik siyasi-ideoloji sistemin çöküşü ilə mənəvi dəyərlərə münasibət də dəyişdi.

– Jurnalın mənəvi dəyərlərin bədii ifadəsi sahəsində rolu və əhəmiyyətinin müəyyən edilməsində “milli-mənəvi dəyər” anlayışının mahiyyəti fəlsəfi, kulturoloji, ədəbiyyatşünaslıq kontekstində özünü daha çox biruzə verir.

– Müstəqillik dövründə Azərbaycan xalqının etnik identikliyi, tarixi, adət-ənənəsi ilə, mifoloji düşüncəsi, dünyagörüşü ilə bağlı məsələlər bədii-estetik düşüncədə daha da aktuallaşdı.

– Həmin dövrdə “Azərbaycan” jurnalı nəsr, və poeziyanın,

bədii publisistikanın maraqlı örnəkləri ilə tarixi yaddaşın bərpa olunması, milli özünüdərk inkişafı, milli mənlik şüurunu gücləndirdi və yeni mənəvi dəyərlər formalaşdırdı.

– “Azərbaycan” jurnalında dərc olunmuş əsərlərdə mənəvi dəyərlərin səciyyəsi onu göstərdi ki, ədəbi-bədii düşüncə azad olarkən xalqın milli ruhunu daha yaxşı ifadə edir və qoruyur. Belə ki, həmin dövrdə “Azərbaycan” jurnalında dərc olunmuş əsərlərdə milli-mənəvi dəyərlər müxtəlif janr formalarında davamlı ifadəsini tapır.

– “Azərbaycan” jurnalında şəhidlik və qazilik sakral dəyər kimi vəsf və təbliğ olunur. Şəhidlik Azərbaycan poeziyasının əsas mövzularından və motivlərindən biri kimi, demək olar ki, bütün ədəbi nəsillərin yaradıcılığında mühüm yer tutur. Qarabağ müharibəsi nəsr əsərlərinin süjetini və ideyasını təşkil edir.

– Yüksək mənəvi dəyərlər (şəhidlik, qazilik, istiqlal, türkçülük, azərbaycançılıq və s.) ədəbi dəyərlər sırasına daxil olur, bədii (poetik) mətnlərin ritorikasını və üslubunu formalaşdırır.

– Türkçülük, etnik-ideoloji inancın adı olub, mənəvi dəyər statusu qazanır və bədii mətnlərin emosional substratını təşkil edir.

– “Azərbaycan” jurnalı senzuranın total nəzarətinə, siyasi-ideoloji yasaqlara baxmayaraq, xalqın düşüncəsini əks etdirmiş, onun mədəni-mənəvi dəyərlərinə sadıq qalmışdır.

– Müstəqillik dövrü Azərbaycan ədəbiyyatında milli-mənəvi dəyərlər yeni düşüncə kontekstində ifadə olunur. Bunu şərtləndirən əsas amillərdən biri bədii düşüncənin totalitar rejimin buxovlarından, senzura əsarətindən çıxması və milli-mənəvi dəyərlərə önəm verilməsidir. Ana dili, türkçülük, şəhidlik və s. kimi milli-mənəvi dəyərlər “Azərbaycan” jurnalında, əsasən poeziyada üstün mövqeyə çıxır.

– 20 Yanvar, şəhidlik və Qarabağ mövzusu çağdaş ədəbiyyatımızın prioritet istiqamətlərindən biri kimi bədii düşüncədə (nəsr, poeziya, publisistika, esse, dramaturgiya, hekayə və s.) əks olunur. İgid Azərbaycan əsgərinin 44 günlük Qarabağ müharibəsində qazandığı möhtəşəm zəfərində milli ədəbiyyatın da rolu danılmazdır.

– Dini-irfani dəyərlər, xüsusən neosufizm, tanrıçılıq

axtarışları toplumu birləşdirən mənəvi dəyər kimi yenidən gündəmə gəlir və jurnal bu imkanları dəyərləndirə bilər.

– “Azərbaycan” jurnalının tarixi və məzmunu göstərir ki, Azərbaycan dövlətçiliyinin bərpasında mənəvi dəyərlərin qorunub saxlanması son dərəcə vacib şərtlərdən biridir.

Tədqiqatın nəticələri onu deməyə əsas verir ki, ədəbi – bədii nəşrin spesifik sahəsinə – profil media nümunəsinə çevrilməsi ədəbi prosesin təşkilində mühüm rol oynamışdır.

Dissertasiyanın əsas məzmunu müəllifin dərc olunmuş aşağıdakı elmi işlərində öz əksini tapmışdır:

1. Ağabalayeva, S. Publisistikada tarixin izləri. Müqayisəli ədəbiyyat: Ədəbiyyat və mədəniyyətlərdə istorioqrafiya: mif və ədəbiyyat və tarix arasında. Bakı Slavyan Universiteti. – Bakı: 2013, 20-21 dekabr, – s.133
2. Ağabalayeva, S. Tarixi dəyərləndirmək fürsəti və bir dövlət quracaq milli ruh (Əhməd Cavadın yaradıcılığı əsasında). Bakı, Azərbaycanşünaslığın aktual problemləri. V beynəlxalq elmi konfrans. – Bakı, 05-07 may 2014, – s.53.
3. Ağabalayeva S. Censorship and Moral Values in Literature. VIII International symposium Contemporary Issues of Literary Criticism. National literatures and the process of cultural globalization. Shota Rustaveli Institute of Georgian Literature. – 2014. – s. 41.
4. Ağabalayeva, S. Milli dəyərlər global kontekstdə. Müqayisəli ədəbiyyat və mədəniyyət: ədəbiyyatın və mədəniyyətin başlanğıc meyarları. – Bakı: 2015, 27-28 noyabr, – s.86.
5. Ağabalayeva, S. Bədii fikirdə Yaradan – yaradılan münasibətləri. Təkrarlanan mədəniyyətlərdə prototiplər və / və ya mədəniyyət genomları. “Müqayisəli ədəbiyyat və mədəniyyət” VII Bynəlxalq elmi konfrans. – Bakı: 2017, 20-21 aprel, – s.21.
6. Агабалаева С. Роль журнала «Азербайджан» в повышении

- художественно-эстетического познания народа. Ученые записки. Орловский Государственный Университет имени И.С.Тургенева. Научный журнал. 2018, № 1 (78), – s.58-62.
7. Ağabalayeva, S. Nizami Gəncəvi: dialoq təfəkkür tərzü kimi. Nizami mədəni irsinin müasir dövrdə interpretasiyası. – Bakı, 14-15 mart, – 2018, – s.36-37.
 8. Агабалаева С. Цензура и духовные ценности литературы. VIII International symposium. Contemporary Issues of Literary Criticism. National Literatures and the Process of Cultural Globalization. Shota Rustaveli Institute of Georgian Literature. Volume II, – Tbilisi: 2019, – s.514-520.
 9. Ağabalayeva, S. Müstəqillik dövrü Azərbaycan ədəbiyyatında şəhidlik mövzusu. Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığı. AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunun elmi əsərləri. – Bakı: 2019, № 2, – s.46-50.
 10. Ağabalayeva, S. Klassik irsin milli müəyyənliyi dəyər kimi. Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığı. AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunun elmi əsərləri. – Bakı: 2019, № 2. – s.283-287.
 11. Agabalayeva S. Nizami Ganjavi: Dialogue as a Mode of Thinking. The interpretation of Nizami's cultural heritage in the contemporary period. – Berlin: 2020. – s.267-272.
 12. Ağabalayeva, S. Postmodern mədəniyyətdə ənənəvi dəyərlər: gözəlliyin simulyasiyası. Poetika. izm. AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunun əsərləri. – Bakı: 2021, № 2, – s.86-90.

Asudəbəy

Dissertasiyanın müdafiəsi 27 fevral 2024-cü il tarixində saat 12³⁰-da Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyasının AMEA-nın Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunun nəzdində fəaliyyət göstərən ED 1.05-Dissertasiya şurasının iclasında keçiriləcək.

Ünvan: Az-1143, Bakı ş., H.Cavid pr. 115, AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu. IV mərtəbə, Elektron akt zalı.

Dissertasiya ilə AMEA-nın Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunun Kitabxanasında tanış olmaq mümkündür.

Dissertasiya və avtoreferatın elektron versiyaları AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunun rəsmi internet saytında yerləşdirilmişdir.

Avtoreferat 26 yanvar 2024-cü il tarixində zəruri ünvanlara göndərilmişdir.

Çapa imzalanıb: 21.12.2023

Kağızın formatı:A5

Həcm: 40016

Tiraj: 100